

Leszek Pawlikowicz*

ZARYS FUNKCJONOWANIA LEGALNYCH REZYDENTUR 1. ZARZĄDU GŁÓWNEGO KGB W JAPONII ORAZ WSPÓŁCZESNE REMINISCENCJE TEGO ZJAWISKA

Streszczenie

W artykule – na podstawie japońskich i amerykańskich dokumentów rządowych i przy wykorzystaniu metod empirycznych, ilościowych i porównawczych – poddano analizie działalność KGB prowadzoną w Japonii przy wykorzystaniu tamtejszych legalnych rezydentur w latach 1954–1991. Poza przedstawieniem ich liczby i lokalizacji, a także ewolucji liczby pracowników kadrowych KGB oraz określeniem ich proporcji do analogicznych pracowników GRU, jak również do wszystkich pracowników różnego rodzaju oficjalnych przedstawicielstw ZSRR, zaprezentowano ponadto zasadnicze kierunki działań komitetu w kraju „kwitnącej wiśni” oraz skalę penetracji japońskich instytucji poprzez osobowe źródła informacji. Dodatkowo próbowano porównać wspomniane dane odnoszące się do okresu zimnej wojny do analogicznych – choć znacznie bardziej fragmentarycznych i szczątkowych – dotyczących współczesności.

Słowa kluczowe: wywiad, rezydentura, KGB, GRU, SWR, Japonia

Wstęp

Japonia, legitymująca się statusem głównego sojusznika Stanów Zjednoczonych na Dalekim Wschodzie (zarazem będąca ważnym miejscem stacjonowania amerykańskich wojsk), a od lat sześćdziesiątych do końca zimnej wojny także trzeciej potęgi gospodarczej świata, dysponująca przy tym nowoczesnymi (choć ograniczonymi liczebnie) siłami zbrojnymi oraz niepogodzona z utratą na rzecz Związku Radzieckiego części archipelagu Kuryli, stanowiła w okresie zimnej wojny jeden z kluczowych obiektów rozpoznania radzieckiego wywiadu w całej Azji¹.

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: lpawlikowicz@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4389-1937.

¹ Zob. szerzej: P. Calvocoressi, *Polityka międzynarodowa po 1945 roku*, Warszawa 1998, s. 96–107; M. Leighton, *Soviet Strategy toward Northern Europe and Japan* [w:]

Ważną rolę w tym zakresie odgrywał pomiędzy marcem 1954 r. a październikiem 1991 r. radziecki wywiad cywilny, czyli 1. Zarząd Główny Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR (*1. Главное управление Комитета государственной безопасности – 1. ГУ КГБ СССР*), określane też niekiedy mianem PGU KGB (*Первое главное управление КГБ СССР*).

Funkcjonowanie legalnych rezydentur (*легальные резидентуры*)² w Japonii nie było, jak na razie, przedmiotem odrębnych opracowań naukowych, choć przyczynkarsko pojawiało się w rozmaitych kontekstach dotyczących opisów konkretnych aktów szpiegostwa, w których uczestniczyli japońscy obywatele, lub wspomnieniach zbiegłych na Zachód oficerów KGB³. Ze względu jednak na rozległość przedmiotowo-chronologiczną i wielowątkowość zagadnienia niniejszy artykuł siłą rzeczy musi ograniczyć się jedynie do bardzo wstępnego zarysu tematyki.

Zasadniczym problemem badawczym stało się zatem określenie potencjału kadrowo-logistycznego funkcjonowania legalnych rezydentur

Soviet Foreign Policy in a Changing World, red. R.F. Laird, E.P. Hoffmann, Berlin–New York 1986, s. 288, 293, 304; Z. Brzeziński, *Plan gry: USA–ZSRR*, Warszawa 1990, s. 66, 174, 215; C. Andrew, V. Mitrokhin, *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, New York 2005, s. 296, 297; J. Barron, *KGB. Tajna działalność sowieckich agentów*, Warszawa 1991, s. 203; *idem*, *KGB dzisiaj. Niewidzialna ręka*, Warszawa 1991, s. 38; S. Levchenko, *On the Wrong Side. My Life in the KGB*, New York 1989, s. 89; D. Davies, *The KGB in Asia (Part II)*, „Far Eastern Economic Review”, 1976, vol. 94, s. 30; *Comrade Kryuchkov's Instructions. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975–1985*, red. C. Andrew, O. Gordievsky, Stanford 1992, s. 18.

² Mianem „legalnych rezydentur” (*легальные резидентуры*) określano tajne ekspozytury 1. Zarządu Głównego funkcjonujące w siedzibach oficjalnych przedstawicielstw (ambasad, konsulatów, misji handlowych oraz misji afiliowanych przy organizacjach międzynarodowych) Związku Radzieckiego na terytorium innych państw i posiadające własne systemy łączności z centralą. Liczyły zwykle od kilku do kilkudziesięciu oficerów prowadzących działalność pod przykryciem urzędników danej placówki, dzięki czemu korzystali oni z ochrony immunitetu dyplomatycznego. Zob. szerzej: J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007, s. 429–430; *KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook*, red. V. Mitrokhin, London–Portland 2002, s. 74, 112; IPN 01538/9, *Raport CIA „Wywiad Radziecki – KGB i GRU”*, październik 1984 r., k. 108–109, 163; W. Kuziczkin, *KGB bez maski*, Alfa, Warszawa 1991, s. 89.

³ Zob. szerzej: C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 295 i n.; J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 69 i n.; S. Levchenko, *op.cit.*, s. 105 i n.; K. Преображенский, *КГБ в Японии*, Москва 2000. Odrębne opracowanie poświęcono natomiast funkcjonowaniu w Japonii pionu wywiadu nielegalnego 1. Zarządu Głównego KGB. Zob.: G. Sersikov, *The spies who came to the East: Soviet illegals in the post-World War II Japan*, „Journal of Intelligence History”, 2023, vol. 22, issue 3, s. 339–355.

wywiadowczych KGB w Japonii w analizowanym okresie zimnej wojny, w szczególności udzielenie odpowiedzi na pytania: Jak ewoluowała liczba rezydentur KGB w Japonii? Ilu pracowników kadrowych wywiadu cywilnego (KGB) i wojskowego (GRU) operowało ze wspomnianych placówek, jak wyglądały pod tym względem proporcje pomiędzy obiema służbami oraz jaką część radzieckiego personelu dyplomatycznego stanowili oficerowie KGB i GRU, a także samego komitetu i ilu z nich wydano? Wreszcie jakie były zasadnicze kierunki zainteresowań 1. Zarządu Głównego KGB w Japonii i jak liczną sieć informacyjną obsługiwali pracownicy kadrowi wspomnianej służby? Dodatkowo wskaźniki te porównano z tymi, które opublikowano w odniesieniu do aktualnego potencjału rosyjskich służb wywiadowczych w kraju „kwitnącej wiśni”.

W pracy – poza dokumentami amerykańskich instytucji rządowych – wykorzystano m.in. dokumenty japońskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, co pozwoliło wprowadzić po raz pierwszy do obiegu naukowo dokładne dane na temat liczebności radzieckiego personelu dyplomatycznego w Tokio. W zakresie metodologii wnioskowania (ustalania faktów) wykorzystano różnorodne metody stosowane w obszarze nauk społecznych, a zwłaszcza w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie. Najbardziej przydatne okazały się metody empiryczne, ilościowe oraz porównawcze. Dwie ostatnie znalazły też zastosowanie w przeprowadzonej analizie danych historycznych. W celu zwiększenia przejrzystości – ewoluujących w analizowanym okresie danych liczbowych – posłużono się dwoma tabelami.

Znaczenie, potencjał kadrowo-logistyczny, główne kierunki zainteresowań, skala obsługiwanej sieci informacyjnej oraz ekspulsje pracowników kadrowych legalnych rezydentur 1. Zarządu Głównego KGB w Japonii w latach 1954–1991

W każdym z państw, z którym Związek Radziecki utrzymywał stosunki dyplomatyczne, zdecydowana większość prowadzonych na ich terytorium działań wywiadowczych odbywała się z pozycji tzw. legalnych rezydentur wywiadu cywilnego i wojskowego funkcjonujących przy radzieckich placówkach dyplomatycznych, konsularnych i handlowych. Choć radziecka misja w Tokio działała nieprzerwanie od października 1945 r. (będąc oficjalną siedzibą przedstawicieli tego kraju przy Sojuszniczej Radzie Japonii i Komisji Dalekiej Wschodu), to formalnie została uznana za ambasadę dopiero wraz z nawiązaniem przez oba państwa stosunków dyplomatycznych w dniu 19 października 1956 r.⁴ Przez pierwszych kilkanaście lat jedyną legalną rezydenturą

⁴ *A Calendar of Soviet Treaties 1917–1957*, red. R.M. Slusser, J.F. Triska, Stanford 1959, s. 369; *История внешней политики СССР. Том 2*, red. А. Громыко,

KGB funkcjonującą na terytorium Japonii była placówka ulokowana w – pochodzącym jeszcze z początku lat 30. XX wieku – dwupiętrowym gmachu ambasady (wraz z sekcją konsularną), określanym mianem Rezydencji nr 1, a zlokalizowanym na wzniesieniu Mamiana (*Mamiana-cho*)⁵ w dzielnicy Azabu (*Azabudai*) w stołecznym okręgu Minato (*Minato-ku*)⁶. W 1976 r. (po uprzednim wyburzeniu starej siedziby) w jej miejscu otwarto nowoczesny jedenastopiętrowy gmach ambasady ZSRR w Tokio (i zmieniono jego nazwę na Rezydencję 1-1), a rezydenturę komitetu zlokalizowano na dwóch najwyższych kondygnacjach⁷. Do celów operacyjnych wykorzystywano również biura tamtejszej, uruchomionej po 6 grudnia 1957 r., misji handlowej (tzw. Budynku nr 105), położonej w dzielnicy Yocho (*Yocho-machi*), w stołecznym okręgu Shinjuku (*Shinjuku-ku*), przeniesionej w połowie lat 60. XX wieku do tzw. Gmachu 6-9, położonego w dzielnicy Takanawa, w okręgu Minato (*Minato-ku*)⁸. Kolejne dwie rezydentury utworzono w latach 1967–1971 wewnątrz nowo otwartych radzieckich konsulatów generalnych:

- w Sapporo (czynnym od sierpnia 1967 r.), zlokalizowanym (w tzw. Gmachu 826) w tzw. Nishi, dzielnicy Minami, okręgu Huo (*Huo-ku*)⁹;
- w Osace (czynnym od maja 1971 r.), ulokowanym (w tzw. Gmachu 1-2-2) w tzw. Nishi-Midorigaoka, dzielnicy Toyonaka (*Toyonaka-shi*)¹⁰.

Б. Пономарев, Москва 1981, s. 716; *USSR Facts & Figures Annual*, vol. 2, 1978, red. J.L. Scherer, Gulf Breeze 1978, s. 87.

⁵ W Tokio zasadniczo nie ma nazw ulic, a zatem funkcje lokalizacyjną spełniają wzgórze oraz rozmaite punkty orientacyjne.

⁶ *History of the Russian Diplomatic Missions in Japan – Embassy in Tokyo*, Посольство Российской Федерации в Японии, <https://oldtokyo.mid.ru> (21.08.2024); *Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, March 1963, s. 114; *Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, April 1970, s. 136.

⁷ *Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, December 1987, s. 212; J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 69–74.

⁸ *A Calendar of Soviet Treaties 1917–1957...*, s. 392; *Diplomatic List...*, March 1963, s. 114; *Diplomatic List...*, April 1970, s. 136; *Diplomatic List...*, December 1987, s. 212.

⁹ *A Calendar of Soviet Treaties 1958–1973*, red. G. Ginsburgs, R.M. Slusser, Alphen aan den Rijn 1981, s. 394; *Russian Diplomatic and Consular Officials in East Asia. A Handbook of the Representatives of Tsarist Russia and the Provisional Government in China, Japan, and Korea from 1858 to 1924 and of Soviet Representatives in Japan from 1925 to 1968*, red. G.A. Lensen, Tallahassee 1968, s. 4; *Consular List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo 1988, s. 107.

¹⁰ *История Генконсульства в Осаке*, Генеральное консульство России в Осаке, <https://osaka.kdmid.ru> (23.08.2024); *Consular List...*, s. 107; *Soviet Active Measures*, Hearings before the Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives, Ninety Seventh Congress, Second Session, July 13, 14 1982, Washington 1982, s. 154.

Według danych pochodzących od byłych uciekinierów z 1. Zarządu Głównego oraz zachodnich służb specjalnych liczba oficerów KGB i GRU operujących w Japonii pod „przykryciem” dyplomatycznym sięgnęła w latach osiemdziesiątych pułapu ok. 100 osób, z czego większość pracowała na rzecz komitetu (zob. tabela 1).

Tabela 1. Liczba oficerów KGB i GRU operujących z legalnych rezydentur na terytorium Japonii w latach 1971–1991

Stan na rok	Łączny stan liczebny radzieckiego korpusu dyplomatycznego, konsularnego i misji handlowych (wraz z personelem pomocniczym) akredytowanego w Japonii oraz funkcjonujących na ich terytorium przedstawicielstw prasowych, linii lotniczych, transportu morskiego oraz biur turystycznych (źródła)	W tym liczba pracowników należących do ścisłego korpusu dyplomatycznego w ambasadzie (źródła)	W tym pracowników kadrowych 1. Zarządu Głównego KGB (źródła)	Łączna liczba pracowników kadrowych KGB i GRU (źródła)
1967	b.d.	37 (1)	b.d.	b.d.
1971	b.d.	b.d.	b.d.	41 operujących z samej ambasady (2)
1973	b.d.	41 (3)	b.d.	b.d.
1976	ok. 180 (4)	b.d.	b.d.	ok. 75, z czego ok. 60 operujących z samej ambasady (5)
1979	b.d.	b.d.	50–60 (6)	b.d.
1983	b.d.	b.d.	b.d., z czego ok. 20 w ramach linii „X” (7)	ok. 100 (8)
1987	b.d.	51 (9)	b.d.	b.d.
1991	b.d.	b.d.	ok. 75 (10)	b.d.

Źródła: *Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, January 1967, s. 122–127; B. Welles, *Survey Indicates Increase in Espionage by the Soviet, Particular in the West*, „The New York Times”, 3.10.1971, s. 27; *Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, July 1973, s. 147–152; D. Davies, *The KGB in Asia (Part II)*, „Far Eastern Economic Review”, 1976, vol. 94, s. 30; *Soviet Active Measures*, Hearings before the Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives, Ninety Seventh Congress, Second Session, July 13, 14 1982, Washington 1982, s. 146; *Expulsions of Soviet Officials 1986*, United States Department of State, Washington D.C., January 1987, s. 6; J. Vinocur, *A Trail of Western Technology is Followed to the KGB Door*, „The New York Times”, 25.07.1983, s. A6; *USSR Facts & Figures Annual*, vol. 8, 1984, red. J.L. Scherer, Gulf Breeze 1984, s. 280; *Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, December 1987, s. 212–218; O. Gordievsky, *The KGB After the Coup*, „Intelligence and National Security”, July 1993, vol. 8, no. 3, s. 69.

Poddając analizie informacje z tabeli 1, należy zauważyć znaczną różnicę pomiędzy danymi na temat liczby ścisłego personelu dyplomatycznego w radzieckiej ambasadzie w Tokio (wahającego się pomiędzy 37 dyplomatami w styczniu 1967 r., 41 w lipcu 1973 r. i 51 w grudniu 1987 r.) a liczbą wszystkich pracowników różnego rodzaju oficjalnych przedstawicielstw ZSRR przebywających w Japonii, obejmujących także personel pomocniczy ambasady (kierowców, szyfrantów i pozostałych pracowników personelu technicznego, pracowników biurowych pionów merytorycznych i obsługi kadrowo-finansowo-gospodarczej, oficerów Wojsk Pogranicznych KGB, stanowiących zewnętrzną ochronę ambasady), personel konsulatów oraz misji handlowych, jak również personel przedstawicielstw prasowych, linii lotniczych, transportu morskiego oraz biur turystycznych. Porównując najbardziej zbliżone czasowo dane (41 osób ścisłego personelu dyplomatycznego w radzieckiej ambasadzie w Tokio w 1973 r. do ok. 180 osób zatrudnionych we wszystkich wspomnianych radzieckich instytucjach w 1976 r.), można stwierdzić, że na każdego radzieckiego dyplomate przypadały ponad 3 osoby szeroko rozumianego personelu pomocniczego. A zatem dopiero w tym kontekście można logicznie zestawić pozornie sprzeczne dane odnoszące się do liczby kadrowych pracowników obu służb wywiadowczych (KGB i GRU) operujących z terenu samej ambasady (41 w 1971 r.) z liczbą jej ścisłego personelu dyplomatycznego (wspomnianych 37 dyplomatów w 1967 r. i 41 w 1973 r.) w zbliżonym czasie. Znaczna bowiem część oficerów KGB i GRU pracowała na stanowiskach pomocniczych (kierowcy, szyfranci, oficerowie sprawozdawczy, specjaliści ds. instalacji i obsługi środków techniki operacyjnej, specjaliści ds. obróbki foto-laboratoryjnej, pracownicy ds. obsługi administracyjno-finansowej), a niektórzy w ogóle poza ambasadą (np. jako dziennikarze radzieckich agencji prasowych), choć byli zadaniowani przez działającą na jej terenie rezydenturę KGB. Wykorzystując najbardziej zbliżone w czasie dane z 1976 r., można ponadto ustalić, jaki procent całości przebywających w Japonii wszystkich pracowników różnego rodzaju oficjalnych przedstawicielstw ZSRR (ok. 180) stanowili pracownicy kadrowi KGB i GRU (ok. 75) – w tamtym czasie było to 41,7%.

Z kolei w celu ustalenia, jaki procent wszystkich pracowników kadrowych wywiadu (KGB i GRU) stanowili pracownicy komitetu, przy wykorzystaniu najbardziej zbliżonych danych (ok. 50–60 pracowników kadrowych KGB w 1979 r.) wobec dość dynamicznie rosnącej liczby pracowników kadrowych obu służb (ok. 75 w 1976 r. oraz 100 w 1983 r.) – otrzymamy zakres 66,6% – 80,0% (dla danych z 1976 r.) i 50,0% –

60,0% (dla danych z 1983 r.), a po uśrednieniu 73,3% (dla 1976 r.) oraz 55,5% (dla 1983 r.) i ostatecznie – po uśrednieniu wspomnianych średnich z obu lat – 64,15%. Uwzględniając pewien margines błędu wynikający z porównywania – choć najbardziej zbliżonych, to jednak różnych lat – można przyjąć, że pracownicy kadrowi KGB stanowili zatem ok. 60–70% całości personelu obu służb.

Połowa zadań zleczanych pracownikom kadrowym wywiadu KGB operującym z legalnych rezydentur na terytorium Japonii polegała na rozpoznaniu zlokalizowanych na terytorium tego kraju amerykańskich instalacji wojskowych. Pozostałe koncentrowały się na zagadnieniach japońskich i chińskich¹¹. Niewątpliwie największe sukcesy odnieśli oficerowie linii „PR” (ds. wywiadu politycznego), którym do połowy lat siedemdziesiątych udało się zwerbować co najmniej 8 agentów wśród czołowych działaczy Socjalistycznej Partii Japonii oraz przynajmniej trzech z rządzącej (niezmiennie od 1955 do 1993 r.) Partii Liberalno-Demokratycznej¹². Na liście płac komitetu znalazło się ponadto czterech pracowników MSZ i co najmniej 12 dziennikarzy¹³. Do połowy lat sześćdziesiątych utracono kluczowych informatorów działających w szeregach najliczniejszej na kontynencie azjatyckim (szacowanej w 1977 r. na ok. 400 000 członków), Japońskiej Partii Komunistycznej, która „zeszła na pozycje” prochińskie¹⁴. Mimo to w 1979 r. pion wywiadu politycznego rezydentury dysponował łącznie aż 31 agentami i 24 kontaktami poufnymi¹⁵. Kolejnych 16 agentów z kręgów przemysłowych oraz instytucji badawczych pracowało w latach 1971–1979 na rzecz linii „X” (ds. wywiadu naukowo-technicznego), a za pośrednictwem linii „KR” (ds. kontrwywiadu zagranicznego) łącznikowano co najmniej dwóch funkcjonariuszy japońskich służb specjalnych oraz zatrudnionego w MSZ szyfranta¹⁶. Wbrew

¹¹ D. Davies, *The KGB in Asia (Part II)...*, s. 30; J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 38; S. Levchenko, *op.cit.*, s. 89; Д. Прохоров, *Разведка от Сталина до Путина*, Санкт-Петербург 2005, s. 120; К. Преображенский, *op.cit.*, s. 56–58.

¹² C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 299–302; J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 138–139. Do najcenniejszych, których tożsamość ujawniono, należeli parlamentarzyści SPI: Seiichi Katsumata i Shigeru Ito, a także minister pracy (z lat 1964–1965 oraz 1976–1977) Hirohide Ishida. Zob. szerzej: J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 138–139; C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 300–301.

¹³ C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 299, 302–305, 556, 558–559; J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 139; S. Levchenko, *op.cit.*, s. 120, 122.

¹⁴ C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 298–299, 556; *USSR Facts & Figures Annual, Vol. 2, 1978...*, s. 110.

¹⁵ C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 304.

¹⁶ *Ibidem*, s. 303–306, 559; J. Barron, *KGB dzisiaj...*, s. 140–142; S. Levchenko, *op.cit.*, s. 167.

ambitnym planom sabotażowym linii „F” (ds. dywersji), nie ma danych potwierdzających fakt utworzenia przez oficerów komitetu na terenie Japonii tajnych składów broni¹⁷.

Pomiędzy marcem 1954 r. a październikiem 1991 r. władze japońskie upubliczniły fakty wydalenia z Japonii zaledwie sześciu funkcjonariuszy KGB (zob. tabela 2).

Tabela 2. Zidentyfikowani pracownicy kadrowi KGB i GRU wydalenia z terytorium Japonii w ramach indywidualnych i ograniczonych zbiorowych ekspulsji w latach 1954–1986

Rok-miesiąc wydalenia	Liczba i tożsamość wydalonych pracowników kadrowych KGB	Liczba i tożsamość wydalonych pracowników kadrowych GRU	Łącznie wydalonych pracowników kadrowych KGB oraz GRU
1976-05	1 Aleksandr Jegorowicz MACZECHIN	0	1
1983-06	3 Boris N. KAKORIN Dmitrij A. PANKRATOW Arkadij A. WINOGRADOW	0	3
1987-08	1 Jurij Giennadijewicz POKROWSKI	0	1
1987-10	1 Siergiej P. CHARIN	0	1
Ogółem	6	0	6

Źródła: *Soviet Officials Expelled or Withdrawn Because of Involvement in Espionage or Subversive Activities 1974 to 1983* [w:] J. Barron, *KGB Today: The Hidden Hand*, New York 1983, s. 440; *USSR Facts & Figures Annual*, vol. 8, 1984..., s. 279; *Expulsions of Soviet Officials 1987*, United States Department of State, Washington D.C., January 1988, s. 2, 4–5; H. Romerstein Herbert, S. Levchenko, *The KGB Against the Main Enemy: How the Soviet Intelligence Service Operates Against the United States*, Lexington–Toronto 1989, s. 297–298.

Była to – w porównaniu do większości państw NATO – przy jednocześniej relatywnie wysokiej liczebności działających w Japonii legalnych rezydentur KGB, jak również ich znacznej aktywności w łączeniu informatorów zwerbowanych z grona obywateli kraju „kwitnącej wiśni” – liczba zaskakująco niska, co może – choć nie musi – wskazywać na znaczne mankamenty w funkcjonowaniu japońskiego kontrwywiadu. Nie ulega natomiast żadnym wątpliwości, że władze japońskie stosowały

¹⁷ C. Andrew, V. Mitrokhin, *op.cit.*, s. 297–298.

wobec działań wywiadowczych prowadzonych przez oficerów KGB i GRU zdumiewająco liberalną politykę. Polegała ona nie tylko na udzielaniu zgody na pobyty w Japonii wobec tych pracowników kadrowych KGB, co do których wiadano, że zostali uprzednio wydalenii za działalność szpiegowską w innych państwach zachodnich (np. Gieorgij Borisowicz Suworow, ekspultowany w 1964 r. z Wielkiej Brytanii, przebywał w Japonii przez kilka miesięcy w 1969 r.; Wadim Anatolijewicz Isakow, wydalonny w 1966 r. z Nowego Jorku, służył w Japonii w latach 1968–1971; z kolei Walentin Aleksiejewicz Rewin, ekspulsowany z Waszyngtonu w 1966 r., otrzymał zgodę na pobyt w Japonii w 1970 r.)¹⁸, ale nawet zaniechania wydaleń tych oficerów, wobec których wystąpiono z publicznym oskarżeniem o dokonanie werbunku japońskich obywateli (jednemu – Jurijowi A. Jefimowowi – pozwolono dobrowolnie opuścić Japonię w lipcu 1985 r., a trzem innym wiosną 1987 r.: Igorowi Sokołowowi – w połowie kwietnia, Wiaczesławowi B. Aksjonowowi – 16 maja, a Wiktorowi W. Aksjutinowi – 6 czerwca)¹⁹. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym skuteczną walkę z radzieckimi służbami wywiadowczymi były obowiązujące normy prawne (w bardzo ograniczonym stopniu penalizujące przestępstwo szpiegostwa)²⁰.

Aktualny potencjał logistyczny oraz ekspulsje pracowników kadrowych rosyjskich służb wywiadowczych Japonii

Z oczywistych względów na temat działań wywiadowczych prowadzonych w ostatnich latach na terytorium Japonii przez rosyjskie służby specjalne, w tym (utworzoną jeszcze w 1991 r.) następczynię l. Zarządu Głównego KGB – Służbę Wywiadu Zagranicznego FR (*Служба Внешней Разведки РФ*), określaną też często (od rosyjskiego skrótu) jako SWR – wiadomo znacznie mniej niż o operacjach jej poprzedniczki. Jedynym faktem, który można ustalić relatywnie łatwo, jest liczba rezydentur SWR. Po zimnej wojnie do dwóch istniejących uprzednio radzieckich konsulatów generalnych (nie licząc sekcji konsularnej w tokijskiej ambasadzie) dołączył od września 1994 r. nowo otwarty Konsulat Generalny w Niigata²¹. Choć,

¹⁸ Zob.: *Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad* [w:] J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secrets Agents*, New York 1974, s. 388, 403, 409.

¹⁹ *Expulsions of Soviet Officials 1987*, United States Department of State, Washington D.C., January 1988, s. 2.

²⁰ D. Davies, *The KGB in Asia (Part II)*..., s. 30.

²¹ R. Valliant, *Main Events of a New Era* [w:] *Japan and Russia in northeast Asia. Partners in the 21st Century*, red. V.I. Ivanov, K.S. Smith, Westport 1999, s. 156 (154–170).

w przeciwieństwie do danych odnoszących się do wcześniej otwartych konsulatów, nie ma bezpośrednich dowodów na funkcjonowanie w nim rezydentury SWR, to jednak doświadczenia z okresu zimnej wojny uprawdopodobniają tego typu działalność w stopniu graniczącym niemal z pewnością.

W przeciwieństwie do okresu zimnej wojny w otwartych źródłach nie pojawiły się natomiast żadne szacunki odnoszące się do liczby pracowników kadrowych SWR i GRU operujących z terenu legalnych rezydentur w Japonii, a japońskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych – być może kierując się wzorem amerykańskiego Departamentu Stanu – zaprzestało wydawania tzw. list dyplomatycznych, obejmujących nazwiska osób należących do ścisłego korpusu dyplomatycznego w przedstawicielstwach innych państw znajdujących się na jej terytorium. Bez tych danych nie można zatem jednoznacznie stwierdzić, jak liczny jest obecnie wspomniany personel, a tym samym – wykorzystując metodę porcji – próbować, choćby w przybliżeniu, określić liczbę pracowników kadrowych rosyjskich służb wywiadowczych w kraju „kwitnącej wiśni”.

Wydaje się natomiast, że w ostatnim czasie japońskie władze zaczynają odchodzić od nadmiernie liberalnej polityki w odniesieniu do wydaień oficerów rosyjskich służb. O ile jeszcze w 2018 r. Japonia jako jedyny kraj grupy G7 – po próbie zabójstwa na terenie Wielkiej Brytanii byłego pułkownika GRU, Siergieja Skripala – nie przyłączyła się do masowej akcji ekspulsji rosyjskich „dyplomatów” z państw zachodnich, to po rozpoczęciu przez Rosję pełnoskalowej agresji na Ukrainę, w odpowiedzi na odkrycie zbrodni w podkijowskiej Buczy, w kwietniu 2022 r. wydano aż 8 z nich, a kilka miesięcy później (w październiku) – w ramach retorsji za ekspulsję japońskiego konsula z Władywostoku – wydano jego odpowiednika z rosyjskiego Konsulatu Generalnego w Sapporo²².

Zakończenie

Przez cały okres zimnej wojny stopniowo i konsekwentnie rozwijano na terytorium Japonii szeroko rozumiany potencjał logistyczno-kadrowy I. Zarządu KGB. W zakresie bazy logistycznej początkowo wspomniana służba dysponowała jedną rezydenturą (w gmachu ambasa-

²² J.D. Brown, *A New Cold War With Russia Forces Japan to Choose Sides. How long can Japan keep up its balancing act between Russia and the West?*, The Diplomat, <https://thediplomat.com>, 23.04.2018 (17.09.2024); *8 diplomats, trade officials from Russia to be sent packing*, Ashahi Shimbun, <https://www.asahi.com>, 8.04.2022 (17.09.2024); *Japan expels Russian consul in retaliation*, Reuters, <https://www.reuters.com>, 4.10.2022 (17.09.2024).

dy), od sierpnia 1967 r. – dwoma (wraz z otwarciem Konsulatu Generalnego w Sapporo), a od maja 1971 r. – trzema rezydenturami (wraz z otwarciem Konsulatu Generalnego w Osace) i taki stan utrzymał się do chwili upadku Związku Radzieckiego. Analogiczny wzrost nastąpił także w zakresie liczby pracowników kadrowych, która – w przypadku komitetu – sięgnęła w 1991 r. ok. 75 osób, a z uwagi na fakt, że stanowili oni ok. 60–70% wszystkich pracowników wywiadu (średnio zatem na 2 oficerów KGB przypadał 1 oficer GRU), to w tym okresie cały personel wywiadowczy obu służb zapewne przekroczył poziom 100 osób (a najprawdopodobniej nawet 110 osób), co stanowiło ok. 40% wszystkich pracowników różnego rodzaju oficjalnych przedstawicielstw ZSRR w Japonii.

Paradoksalnie, największa część działań operacyjnych wywiadu KGB prowadzonego na terytorium Japonii była zogniskowana na rozpoznaniu amerykańskich baz wojskowych, a dodatkowo istotny udział czasu poświęcano na pozyskiwaniu danych na temat Chińskiej Republiki Ludowej. Z kolei spośród japońskich celów penetracji komitetu najwięcej informatorów posiadano w szeroko rozumianej sferze politycznej, a następnie naukowo-technicznej, mimo że w sieci informacyjnej znaleźli się także – choć bardzo nieliczni – pracownicy kadrowi japońskich służb specjalnych. Być może z tych powodów przez cały okres zimnej wojny z Japonii wydano jedynie sześciu oficerów KGB.

W okresie pozimnowojennym liczba tamtejszych rezydentur służb wywiadowczych poradzieckiej Rosji zwiększyła się od września 1994 r. do czterech (po otwarciu Konsulatu Generalnego w Niigata), jednak nie upubliczniono żadnych danych na temat szacunkowej liczby pracowników kadrowych SWR i GRU, czy też łącznej liczby pracowników różnego rodzaju oficjalnych przedstawicielstw FR, ani skali i podstawowych kierunków penetracji (choć – jak można domniemywać – te ostatnie raczej zasadniczo nie powinny ulec zmianie). Wyraźna zmiana – choć trudno oceniać, na ile trwała – odnosi się natomiast do zwiększenia dynamiki ekspulsji rosyjskich „dyplomatów”, gdyż w samym 2022 r. wydano ich o 50% więcej niż w całym okresie zimnej wojny.

Bibliografia

- 8 diplomats, trade officials from Russia to be sent packing, Ashahi Shimbun, <https://www.asahi.com>, 8.04.2022 (17.09.2024).
- A Calendar of Soviet Treaties 1917–1957*, red. R.M. Slusser, J.F. Triska, Stanford 1959.
- A Calendar of Soviet Treaties 1958–1973*, red. G. Ginsburgs, R.M. Slusser, Alphen aan den Rijn 1981.
- Andrew C., Mitrokhin V., *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, New York 2005.

- Barron J., *KGB dzisiaj. Niewidzialna ręka*, Warszawa 1991.
- Barron J., *KGB. Tajna działalność sowieckich agentów*, Warszawa 1991.
- Brown J.D., *A New Cold War With Russia Forces Japan to Choose Sides. How long can Japan keep up its balancing act between Russia and the West?*, The Diplomat, <https://thediplomat.com>, 23.04.2018 (17.09.2024).
- Brzeziński Z., *Plan gry: USA – ZSRR*, Warszawa 1990.
- Calvocoressi P., *Polityka międzynarodowa po 1945 roku*, Warszawa 1998.
- Comrade Kryuchkov's Instructions. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975–1985*, red. C. Andrew, O. Gordievsky O., Stanford 1992.
- Consular List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo 1988.
- Davies D., *The KGB in Asia (Part II)*, „Far Eastern Economic Review”, 1976, vol. 94.
- Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, March 1963.
- Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, January 1967.
- Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, April 1970.
- Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, July 1973.
- Diplomatic List*, Gaimusho (Ministry of Foreign Affairs), Tokyo, December 1987.
- Expulsions of Soviet Officials 1986*, United States Department of State, Washington D.C., January 1987.
- Expulsions of Soviet Officials 1987*, United States Department of State, Washington D.C., January 1988.
- Gordievsky O., *The KGB After the Coup*, „Intelligence and National Security”, July 1993, vol. 8, no. 3.
- History of the Russian Diplomatic Missions in Japan – Embassy in Tokyo*, Посольство Российской Федерации в Японии, <https://oldtokyo.mid.ru> (21.08.2024).
- IPN 01538/9, *Raport CIA „Wywiad Radziecki – KGB i GRU”*, październik 1984.
- История Генконсульства в Осаке*, Генеральное консульство России в Осаке, <https://osaka.kdmid.ru> (23.08.2024).
- История внешней политики СССР. Том 2*, red. А. Громыко, Б. Пономарев, Москва 1981.
- KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook*, red. V. Mitrokhin, London–Portland 2002.
- Japan expels Russian consul in retaliation*, Reuters, <https://www.reuters.com>, 4.10.2022 (17.09.2024).
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.
- Leighton M., *Soviet Strategy toward Northern Europe and Japan* [w:] *Soviet Foreign Policy in a Changing World*, ed. R.F. Laird, E.P. Hoffmann, Berlin–New York 1986.
- Levchenko S., *On the Wrong Side. My Life in the KGB*, New York 1989.
- Kuziczkin W., *KGB bez maski*, Warszawa 1991.
- Преображенский К., *КГБ в Японии*, Москва 2000.
- Прохоров Д., *Разведка от Сталина до Путина*, Санкт-Петербург 2005.
- Romerstein H., Levchenko S., *The KGB Against the Main Enemy: How the Soviet Intelligence Service Operates Against the United States*, Lexington–Toronto 1989.
- Russian Diplomatic and Consular Officials in East Asia. A Handbook of the Representatives of Tsarist Russia and the Provisional Government in China, Japan, and Korea from 1858 to 1924 and of Soviet Representatives in Japan from 1925 to 1968*, red. G.A. Lensen, Tallahassee 1968.

- Serscikov G., *The spies who came to the East: Soviet illegals in the post-World War II Japan*, „Journal of Intelligence History”, 2023, vol. 22, issue 3.
- Soviet Active Measures*, Hearings before the Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives, Ninety Seventh Congress, Second Session, July 13, 14 1982, Washington 1982.
- Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad* [w:] J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secrets Agents*, New York 1974, s. 379–415.
- Soviet Officials Expelled or Withdrawn Because of Involvement in Espionage or Subversive Activities 1974 to 1983* [w:] J. Barron, *KGB Today: The Hidden Hand*, New York 1983.
- USSR Facts & Figures Annual*, vol. 2, 1978, red. J.L. Scherer, Gulf Breeze 1978.
- Valliant R., *Main Events of a New Era* [w:] *Japan and Russia in northeast Asia. Partners in the 21st Century*, red. V.I. Ivanov, K.S. Smith, Westport 1999.
- Welles B., *Survey Indicates Increase in Espionage by the Soviet, Particular in the West*, „The New York Times”, 3.10.1971.

Outline of the functioning of the legal residences of the 1st Chief Directorate of the KGB in Japan and contemporary reminiscences of this phenomenon

Abstract

The article analyses, on the basis of Japanese and American governmental documents and using empirical, quantitative and comparative methods, the activities carried out by the KGB in Japan with the use of its legal residences in the years 1954–1991. Apart from presenting their number and location, as well as the evolution of the number of KGB personnel and defining their proportion to analogous GRU employees, as well as to all employees of various official USSR representations, it also presents the basic directions of the committee's activities in the ‘blooming cherry country’ and the scale of penetration of Japanese institutions through personal sources of information. In addition, an attempt has been made to compare the aforementioned data relating to the Cold War period with analogous – albeit much more fragmentary and residual – data relating to the present day.

Keywords: intelligence, residency, KGB, GRU, SWR, Japan